

372.015
0-56

15311-

Український державний педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова

На правах рукопису

Ольховецька Тетяна Іванівна

ДІАГНОСТИКА ТРИВОЖНОСТІ У
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

19.00.07 - педагогічна і вікова психологія

Ольховецька

БІБЛІОТЕКА
УДПУ ім. М. П. Драгоманова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1995

НБ НПУ
імені М.П. Драгоманова

100313595

Дисертація в рукописі.

Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті ім. М.П. Драгоманова.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент
УМАНЕЦЬ ЛЮБОВ ІЛАРІОНІВНА

Офіційні опоненти – доктор психологічних наук, старший нау-
ковий співробітник БЕХ ІВАН ДМИТРОВИЧ

кандидат психологічних наук, доцент
БУЛАХ ІРИНА СЕРГІІВНА

Ведуча організація – Інститут психології АПН України

Захист дисертації відбудеться "2" березня 1995 року
о 16.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради
К 113.01.02. в Українському державному педагогічному
університеті ім. М.П. Драгоманова за адресою: 252030
м. Київ, вул. Пирогова 9.

В дисертацію можна ознайомитись в бібліотеці Українсь-
кого державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова.

Автореферат розіслано "25" січня 1995 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради *Долінська* – Л.В. ДОЛІНСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Радикальні перетворення соціально-економічної та політичної сфер життя, загрозливі екологічні фактори викликають велике психологічне напруження у людей, порушують їх адаптаційні механізми. Першим сигналом про це є стан тривожності. Активність суб'єкта, спрямована на нейтралізацію негативних впливів, може знизити або зняти цей стан. Тривалий стан тривожності спричиняє деформацію емоційно-вольової сфери та мислення, неадекватне сприйняття відносин з оточуючими, стає особистісною якістю людини. Висока тривожність може приводити навіть до виникнення психічних та психосоматичних захворювань.

Тривожність може переживатися з різних ступенів розвитку особи. У складному різноплановому процесі взаємодії внутрішнього світу дитини із зовнішнім соціальним оточенням тривожний стан коригує активність, змінює її напрямки, зміст. Дошкільне дитинство – період інтенсивної соціалізації особистості, здобуття нею суспільного досвіду. Захисні механізми її психіки тільки починають формуватися, і саме від подій цього періоду життя залежить, якими вони будуть в майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і самореалізації, чи непродуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність людини.

Проблема тривожності не нова в науково-психологічній літературі, зокрема стосовно зрілої особистості. Відносно дитячого віку досліджень значно менше. У вітчизняній психології існує тенденція розглядати тривожність як тимчасовий психічний стан, який виникає під впливом стресових ситуацій /Н.А.Аліков, Н.Алікіна, С.Білик, В.К.Вілюнас, Н.Ф.Виноградова, В.І.Вітонов, Б.І.Додонов, Н.І.Назінко/. Стан тривожності пов'язується з фрустра-

цією соціальних потреб людини /Л.Д.Гозман, Л.А.Грищенко, Н.В. Жутікова, Н.Д.Левітов/. Важливою, на наш погляд, є думка про взаємодію тривожності з властивостями особистості /В.М.Астапов, Б.С. Братусь, Ф.С.Васильяк, Ю.М.Забродін, Б.В.Зейгарник, В.Д.Менделевич, А.В.Петровський/. Досліджувались також причини, які викликають тривожність у людини, закономірності її протікання та психологічні механізми впливу тривожності на особистість в цілому. Невелика кількість досліджень присвячена проявам страху, тривоги, фрустрації в дитячому віці /Д.Лешлі, П.Поппер, І.Ранбут, М.Раттер, В.Сатир, З.Фрейд, Г.Еберлейн/. Спеціальних досліджень щодо явища тривожності, його ролі в процесі соціалізації дитини і впливу на генезис особистості немає. Зустрічаються застереження стосовно протікання станів тривожності у дітей дошкільного віку /Т.М.Бреслав, А.В.Запорежець, В.В.Ковальов, Я.Л.Коломенський, О.Кондраш, Г.С.Костик, І.Г.Мягков, В.Є.Петруньок, Т.М.Титаренко, Є.К.Яковлева/, висловлюються різні припущення щодо причин, які викликають ці стани у дітей та надаються різноманітні психологічні та педагогічні рекомендації щодо роботи з ними. /М.І.Буянов, К.Бютнер, А.А.Валантинас, С.В.Васьківська, Т.А.Власова, Є.Гаспарова, О.А.Головко, Л.А.Грищенко, І.Деміна, В.А.Бренков, А.І.Кочетов, М.Неміро, О.Осадько/. В психолого-педагогічній літературі ми не зустріли фундаментальних експериментальних досліджень, присвячених вивченню психологічних характеристик стану тривожності у дітей дошкільного віку. Конче потрібна надійна та зручна в користуванні методика вивчення інтенсивності тривожного стану у дітей та діагностики чинників, які цей стан викликають. Один з кроків на шляху до розв'язання згаданої проблеми і зроблено нами у запропонованій дисертаційній

роботі.

Об'єкт дослідження - тривожність у дітей дошкільного віку в умовах дитячого садка і сім'ї.

Предмет дослідження - стан тривожності дітей та чинники, які його викликають.

Мета дослідження - вивчити стан тривожності у дошкільників методом психомалюнку та визначити шляхи психокорекційної роботи з ними.

Основна гіпотеза дослідження - розроблення деталізованої високовалідної графічної моделі психомалюнку дозволить діагностувати стан тривожності у дітей за інтенсивністю та чинниками, які його викликають, що дасть можливість чітко визначити шляхи ефективної психокорекції.

Для перевірки висунутої гіпотези дослідження та досягнення його мети були поставлені такі завдання:

1. Розробити графічну модель аналізу психомалюнку як діагностичного засобу вивчення тривожності.
2. За допомогою психомалюнку визначити прояви тривожності, їх якісні та кількісні характеристики.
3. З'ясувати чинники виникнення тривожності у дітей.
4. Встановити ефективність використання окремих психокорекційних методів роботи по зниженню рівня тривожності у дітей.

Загальною теоретичною основою дослідження були положення психологічної науки про взаємозв'язок внутрішніх та зовнішніх факторів в розвитку особистості, біологічного та соціального у психіці людини /І.М.Сеченов, І.П.Павлов, Л.С.Виготський, Г.С.Костюк/; про єдність свідомості і діяльності/ С.Л.Рубінштейн,

О.М.Леонт'єв, О.В.Скрипченко/; теоретичні положення про психологічні механізми функціонування емоційної сфери дитини дошкільного віку /А.В.Запорожець, В.К.Вілюнас, О.І.Кульчицька, В.С.Мухіна/; про психологічну природу міжособистісних стосунків дітей.

Методи дослідження - відповідно до гіпотези і завдань було здійснено аналіз психологічної літератури з досліджуваної проблеми, проведено констатувачий експеримент, що включав модифіковані та адаптовані до дошкільного віку методики Ч.Спілбергера і Д.Тейлора, психомалюнок, бесіди з дітьми, з вихователями та батьками, спостереження, методи математичної статистики, кореляційний та факторний аналіз. Окрему групу склали психокорекційні і психотерапевтичні методи роботи з дітьми, які перебувають в тривожному стані.

Етапи дослідження. Дослідження включало 4 етапи: теоретичний аналіз проблеми тривожності у дошкільників; констатувачий експеримент; формуючий експеримент, який містив в собі психокорекцію, психотерапію тривожності та контрольний експеримент.

Експериментальною базою дослідження були дитячі садки № 35 та № 16 міста Умані Черкаської області. Дослідженням було охоплено 192 дитини дошкільного віку, 16 вихователів, 192 батьків дітей /опитувався один з батьків кожної із 192 дітей/.

Наукова новизна дослідження: розроблено оригінальну модель графічного аналізу психомалюнків, що перевірена на валідність за допомогою факторного аналізу; визначені причини виникнення стану тривожності, зумовлені особливостями виховання; з'ясовано якісні та кількісні характеристики наявних рівнів тривожності

у дітей; розкриті зв'язки між рівнем тривожності та чинниками її виникнення, які пов'язані з фрустрацією основних потреб дитини; адаптовані діагностичні засоби імагогії щодо інтерпретації дитячого психомалюнку; змодельована система психокорекційних методів, спрямованих на зниження тривожності.

Теоретичне значення дослідження полягає у розширенні та поглибленні уявлень про природу і особливості проявів тривожності у дітей дошкільного віку; у розробці якісних та змістовних характеристик низького, середнього та високого рівня тривожності дітей на основі психомалюнків; в обґрунтуванні правомірності розпізнавання у дитини цього віку ситуативної і особистісної тривожності; в обґрунтуванні принципів, створення моделі аналізу дитячого психомалюнку, на основі 5 категорій параметрів /просторові характеристики, кольорові характеристики, аналіз образів малюнку, особливості техніки малювання, зміст виконаного малюнку/; у визначенні умов використання методів психокорекційної і психотерапевтичної роботи.

Особистий внесок автора полягає в застосуванні власної моделі графічного аналізу психомалюнків для створення ефективної методики діагностики та інтерпретації трьох рівнів тривожності дошкільників; у встановленні зв'язку між чинниками тривожності та змістом дитячих малюнків; в з'ясуванні умов переходу від ситуативної до особистісної тривожності, яка викликається незадоволенням потреб дитини; в розробці і адаптації оригінальної системи форм і методів психокорекційної роботи та напрямків сімейної психотерапії по зниженню тривожності дошкільників.

Практична цінність роботи випливає з того, що в/ теоретич-

не розроблена та експериментально перевірена методика аналізу психомалюнку може бути широко застосована психологами-практиками для діагностики і корекції тривожності дітей дошкільного віку; б/ сформульовані рекомендації для роботи дитячих садків і для сімейного виховання по створенню оптимального психологічного клімату розвитку дитини; в/ на матеріалах дисертації розроблені спецкурси і спецсемінари для підготовки практичних психологів дошкільних закладів в умовах педвузу.

Надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалась глибоким теоретичним аналізом проблеми: відповідністю використаних методик меті та завданням дослідження; репрезентативністю вибірки; поєднанням якісного та кількісного аналізу одержаних емпіричних даних, математико-статистичною оцінкою експериментальних даних.

На захист виносяться такі положення:

1. Розроблена в дослідженні графічна модель аналізу психомалюнку, яка дозволяє надійно діагностувати рівень тривожності у дітей та визначати чинники виникнення у них тривожного стану.

2. Характеристики стану тривожності у дітей дошкільного віку, що розрізняються за інтенсивністю протікання і вимірюються трьома рівнями: низький рівень тривожності визначається відсутністю або слабковизначеністю показників згідно графічної моделі. Середній рівень - появою у малюнках дітей певної кількості графічних елементів, пов'язаних з тривожністю. Високий рівень - наявністю у малюнках великої кількості / 60 - 90% / цих елементів.

3. Положення про те, що, чинники, які сприяють виникненню

станів тривожності та умови переходу ситуативної тривожності на рівень особистісної зумовлюються довготривалою фрустрацією основних потреб дитини дошкільного віку в любові, безпеці, навчінні і самоідентифікації в сім'ї.

4. Система психокорекційної та профілактичної роботи, яка набуває оптимального впливу на дітей за умов перебування їх у стані ситуативної тривожності низького та середнього рівня, шляхом актуалізації творчого потенціалу особистості з застосуванням групових форм роботи / малювання, музика, танці, ігри-драматизації, творчі вербалізації /. Психотерапевтична робота стає необхідною за умов наявності у дітей особистісної тривожності, пов'язаної з травматичним довготривалим впливом сімейного середовища.

Апробація роботи. Основні положення та результати експериментальних досліджень доповідались на вузівських та міжвузівських науково-практичних конференціях Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова /м.Київ,1991-1994 рр. /, Уманського державного педагогічного інституту ім.П.Г.Тичини / м.Умань, 1992-1994 рр. /; використовувалось в лекціях із студентами педагогічного інституту та вчителями-практиками. Основний зміст дисертації відображено у 5 публікаціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури та додатку.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується актуальність дослідження проблеми тривожності дітей дошкільного віку; формулюється об'єкт, предмет, мета, гіпотеза і завдання дослідження; дається коротка характеристика теоретичних основ і методів дослідження; розкривається наукова новизна, теоретична й практична значимість роботи, особистий внесок автора; положення, що виносяться на захист, а також шляхи апробації результатів дослідження.

У першому розділі "Тривожність дітей дошкільного віку як наукова проблема" здійснено теоретичний аналіз проблеми дослідження, розкрито психологічний зміст основних понять.

Аналіз наукових концепцій психічних явищ тривожності, тривоги, неспокон, страху в зарубіжній та вітчизняній літературі свідчить про багатогранність і водночас невизначеність терміну тривожність. В дисертації тривожність визначається як здатність індивіда до переживання тривоги, що характеризується низьким порогом виникнення реакції тривоги / А.В.Петровський /. Підвищена тривожність є характерною при нервово-психічних і тяжких соматичних захворюваннях, вона може проявлятися також у здорових людей, які переживають наслідки психотравм. Розрізняють дві форми прояву тривожності: ситуативну / СТ / і особистісну / ОТ / / Ч.Спілбергер /. Перша являє собою емоційний стан, який виникає і триває внаслідок дії факторів, які здаються індивідові реальним або уявним небезпекою.

Друга форма інтерпретується як стабільна індивідуальна здатність суб'єкта сприймати загрозу власній особистості і реагувати на це підвищенням тривожності навіть при невеликій небезпеці

чи напруженні. З цих двох форм тривожності первинною вважається СТ, оскільки життєвий досвід людини впливає на формування ОТ. Остання деформує особливості протікання СТ і виступає базовою в цьому випадку / Ю.М.Забродін /.

За свідченням лікарів і психологів до закріплення негативних емоційних станів найчастіше призводить розрив соціальних зв'язків з сточувочими людьми, або деформація цих зв'язків. Деякі результати дослідження тривожності дорослих дають підставу для висновку, що тривожність є наслідком вад виховання в сім'ї або в дитячому садку / І.С.Булах, Є.Гаспарева, А.І.Захаров, Р.А.Заченицька, Н.В.Карпенко, В.К.Кетирло, Н.І.Непомящая, Л.Остревська, Ю.О.Приходько, Л.І.Уманець /.

Нами було проведено порівняльний аналіз та узагальнення результатів досліджень, висвітлених у науковій літературі й виділено причини виникнення тривожності у дітей. Це причини, що криються в сім'ї: а/ підвищена вимогливість батьків; б/ емоційна депривація / мало любові /; в/ несприятливий емоційний клімат в сім'ї; г/ низька самооцінка /непевненість в собі, комплекс неповноцінності, пов'язані з особливостями виховання батьками /; д/ підвищена тривожність і страх батьків, які породжують гіперопіку; е/ низька культура виховання / педагогічна занедбаність /; ж/ власний негативний життєвий досвід дитини, та причини, що криються в дитячому садку: 1/ негативні стосунки із ровесниками; 2/ напружені стосунки із вихователями.

Цей перелік дає підстави стверджувати, що стан тривожності досить часто переживається дітьми. Проте методик для валідної,

якісної та кількісної діагностики тривожності в дослідженнях з цієї проблеми ми не зустріли, а без такої діагностики неможливе будувати надійну корекційну та профілактичну діяльність психологів та педагогів.

У другому розділі "Експериментальне дослідження тривожності дітей дошкільного віку" розкриваються наслідки проведеного нами експериментального дослідження.

На першому етапі констатувачого експерименту ми зробили спробу адаптувати для дошкільного віку методики вивчення тривожності Ч. Спілбергера, Д. Тейлора. Невим було те, що здійснювалась діагностика стану тривожності дітей дошкільного віку за оцінкою близьких дорослих / батьки, вихователі /.

За отриманими результатами всі обстежені діти поділились на чотири підгрупи, відповідно: а/ з високим рівнем тривожності тільки у дитсадку - 35%; б/ з високим рівнем тільки в сім'ї - 24%; в/ з високим рівнем як у дитсадку, так і в сім'ї - 20,5%, та г/ 20,5% дітей, висока тривожність яких має парадоксальний характер. Оцінки вихователів та батьків дуже важливі, але виникла необхідність пошуку ще інших методів вивчення рівня тривожності дітей цього віку, що опираються на аналіз результатів активності самих дітей. Ми припустили, що таким методом може бути психодіагностичний комплекс графічних тестів, об'єднаний під назвою психомалюнок.

Художня творчість дітей здавна приваблювала увагу дослідників як можливий метод вивчення внутрішнього стану маленької людини, її здатності відслідковувати картину світу, своїх переживань.

В Росії першими дослідниками дитячого малюнку були В.М.Бехтерев, /1910 р./, С.А.Левітін /1911 р./, Ю.Н.Болдырева /1913 р./.

З точки зору Л.С.Виготського дитяче малювання – це графічна мова дитини, вона передає у малюнку те, що знає про предмет, а не те, що бачить. На цій стадії малюнок є переживанням дитини віднесено того, що зображується.

У радянський період дитячий малюнок досліджували Л.Н.Бочернікова, О.І.Галкіна, З.В.Денісова, Є.І.Ігнат'єв, Т.Г.Казакєва, Г.В.Лабунєвська, В.С.Мухіна, І.П.Сакуліна та інші. Зміст дитячого малюнку залежить від загальної розумової активності дитини, свідчить про її найважливіші потреби, є виразом відношення малюнка до подій оточуючого життя. Психологи відмічають зв'язок способу малювання з віком дитини, соціальною ситуацією її розвитку, психологічним кліматом та ціннісними орієнтаціями сім'ї / М.В. Алещенко, Ф.Долго, В.А.Снікєєва, Н.А.Рибнікова, В.Н.Соколова, Г.Т.Хомєстаусас, Ф.Чада /.

Спеціальні дослідження показали, що за кольоровою гамою і стилем дитячих малюнків є можливість побачити стан здоров'я дитини / Д.Венгер, Я.Л.Коломинський, Є.А.Панько /.

Є кілька вдалих спроб використання малюнку як діагностичного засобу для аналізу психологічних характеристик автора, його настрою, стану, особливостей розвитку і виховання / Є.М.Бєлякин, Т.Комарова, Є.С.Романова, О.Ф.Потьомкіна /.

На другому етапі констатуючого експерименту проводилось вивчення рівня тривожності у дітей методом психомалюнку.

Головним персонажем усіх тем, запропонованих для малювання дітям, виступає сама дитина, тобто особливості її самосвідомості, самовідношення, самооцінки, самовідчуття. Для обробки психомалю-

ків дітей на теми "Я і моя сім'я" /взаємовідносини між членами сім'ї/, "Я вдома" /психологічний клімат в сім'ї/, "Я в дитячому садку", нами була створена первинна модель графічної схеми, яка включала п'ять розділів психологічного аналізу загальною кількістю - 85 показників. В основу створення цієї моделі нами було покладено принципи поділу значень на 5 категорій параметрів: просторові, кольорові, образні, технічні і змістовні характеристики. Попередня апробація показала, що така схема охоплює всі діагностичні можливості психомалюнку. Кожен показник, окрім якісної характеристики, вимірювався в балах / від 0 до 3 / за інтенсивністю представленості у психомалюнку. Таким чином було обстежено близько 200 дітей і зібрано 560 малюнків.

Результати показали, що за допомогою цієї методики стан тривожності у дошкільників може бути діагностовано кількісно за високим, середнім та низьким рівнями, в залежності від набраного балу по всіх показниках графічної моделі. Стратегія кількісної обробки та "ключ" подамі в методиці окремо. Якісна характеристика рівнів також розроблена нами на основі проведеного дослідження і в загальному вигляді відповідає описаній в літературі ситуативній тривожності - низький та середній рівень, і особистісній тривожності - високий рівень.

Результати другого етапу констатуючого експерименту показали, що, по-перше, має місце тенденція зростання рівня тривожності з віком дитини як у дитячому садку, так і в колі сім'ї, /в середньому віці - 9,6% дітей мають високий рівень тривожності, а в підготовчій групі - 46% таких дітей/; по-друге, чим менша дитина, тим більше вона залежить від сімейного кола і тривожність

дома вища, ніж у дитячому садку /відповідно вдома - 47,1%, в дитячому садку - 27,9%/; по-третє, діти 6-7 років більш тривожно сприймають не взагалі психологічний клімат сім'ї, а зокрема, ставлення до себе з боку оточуючих, спілкування з ними, в той час, як молодші дошкільники, навпаки, більш чутливі до загального внутрішнього сімейного клімату; по-четверте, тривожність низького та середнього рівня, що пов'язана зі спілкуванням як у сім'ї, так і в дитячому садку, зменшується, що свідчить, на наш погляд, про те, що з віком дитина стає все менш лякливою, більш соціально адаптованою /в дитячому садку зменшується з 12,4% до 6,6%, вдома з 17,2 до 8,1%/.

Крім рівня тривожності, данна методика дозволяє провести аналіз змістовної характеристики малюнків і тим самим встановити чинники, які цю тривожність викликають. Виходячи із змісту дитячих малюнків, ми провели класифікацію чинників, згідно тих потреб дитини, які не задовольняються у сім'ї - це потреба у безпеці, у захисті з боку дорослих, у навчінні, потреба бути саме дитиною, яку фруструють завищені, невинуваті вимоги батьків; потреба у любові матері і батька; потреба бути самим собою. Окрім вище сказаного, з метою перевірки отриманих висновків щодо їх валідності на третьому етапі експерименту нами було проведено дослідження дитячих страхів. Дітям було запропоновано намалювати те, чого вони найбільше за все бояться. Інтерпретація дитячих робіт була здійснена за методами імагогії, запропонованими в онтопсихології А.Менегеті. Суть інтерпретації в застосуванні до образів дитячих малюнків символіки неусвідомленого /снівидінь, Архетипів К.Юнга, міфів, казок, легенд і т.ін./.

Розшифровка образів страхів через символічну мову показала, що вони відображають складну життєву ситуацію, яка склалась навколо дитини. Зовнішні обставини інтеріорізуються через особистісні смисли, тобто стають значущими для людини з погляду задоволення або фрустрації її потреб. Проведема нами інтерпретація і систематизація змісту дитячих страхів підтвердила, що такими психологічними ситуаціями є невпевненість у любові з боку батьків, агресивність в поведінці дорослих, авторитарність або дефіцит уваги, нерівноваженість, непослідовність, загроза для життя і здоров'я, подавлення самореалізації дитини і т.ін. Таким чином, дані результати співпадають з тим, які отримане з приміненням графічної моделі аналізу психомалюнку, тобто, дана модель дає можливість отримувати надійні, валідні, якісні та кількісні показники рівня тривожності у дітей, а також розкривати чинники виникнення цих явищ. Проте її великий обсяг та багатофакторність не дає можливості широкого застосування, а тому виникла потреба надання моделі більш компактного вигляду.

На четвертому етапі констатуючого експерименту, використовуючи факторний аналіз, метод експертної оцінки та рангової кореляції, була створена компактна та зручна для використання графічна схема. Як експерти виступили досвідчені вихователі дитячого садка. Ми запропонували їм оцінити питому вагу кожного показника первинної графічної моделі. Кількісна обробка відбувалась через виведення середнього рейтингу по кожному параметру за такою формулою:

$$R = \frac{\sum_{i=1}^{16} R_i}{16}$$

де R - середній рейтинг, R_i - оцінка кожного параметру експертом, 16 - кількість експертів.

За результатами математичної обробки в'ясувалось, що пер-
винна графічна модель може бути скорочена на 60%. В остаточній
моделі, таким чином, залишилось 40 показників, що мають найбіль-
шу питому вагу за оцінкою експертів.

З проведеного констатуючого експерименту видно, що малюнок на
задану тему можна розглядати як надійний психодіагностичний за-
сіб.

У третьому розділі "Психокорекція та психотерапія тривож-
ності у дітей старшого дошкільного віку" розглядаються основні
методи запобігання тривожному станові дітей та виходу з нього.

Методи роботи по зниженню рівня тривожності у дітей поді-
ляються на психокорекційні та психотерапевтичні. Ми розгляда-
ємо психокорекцію як систему роботи по виправленню окремих не-
гативних проявів у діяльності та поведінці дитини: над емоційно-
вольової сфери, проблеми у спілкуванні дитини з оточувчими її
людьми, відхилень в самооцінці, затримок у формуванні видів ді-
яльності або в розвитку окремих функцій.

Нами була розроблена система психокорекційної роботи, в
основу організації якої було покладено такі фактори: а/ тривож-
ність суб'єкта починає зникати при наявності у нього можли-
вості активно діяти у напруженій ситуації; б/ найбільш ефектив-
ним виходом з фруструючих обставин життя є творча активність,
що спрямована в будь-яку галузь /від вирішення логічних задач
до спонтанних рухів під музику/; в/ групова взаємодія людей має
перевагу перед індивідуальною психологічною роботою тоді, коли
тривожність викликана дією саме соціальних причин; г/ психокор-
екційна робота повинна актуалізувати інтенсивні переживання

дитини.

До психокорекційних методів віднесено групові методи роботи: а/ малювання страхів; б/ корекція засобами музики й танцю; в/ психодраматичні методи; г/ методи вербалізації переживань.

Психокорекція засобами малювання. В практичній психології доведено, що малювання, або вербальне описування своїх станів, візуалізація образів свідомості має сильний психокорекційний вплив. Тому ми використовували психомалюнок на тему "Мої страхи" в роботі з дітьми. Дітям пропонувалось на протязі тижня три рази виконати малюнок на тему "Мої страхи". Аналіз цих малюнків засвідчив, що кількість дітей з високим рівнем тривожності з кожним разом була нижча за попередню. Це дає підстави стверджувати, що цей метод є ефективним лише для стану ситуативної тривожності, а особистісна тривожність потребує додаткової психотерапії.

Психокорекція засобами музики підтверджує висновки акад. О. Д. Миснікова та проф. Р. Штайнера про оздоровчу дію музики на нервову систему. Музика є каталізатором емоційних переживань, вона заглиблює людину в потоки почуттів, переборює блоки психологічного захисту, підкоряє і вивільняє внутрішню напругу. Разом з тим слід зауважити, що до вибору музичних творів для прослуховування їх дітьми необхідно ставитися обережно і кваліфіковано. До і після слухання музики ми пропонували дітям малювання на вільну тему. Було встановлено, що найбільший корекційний ефект має спокійна і бурхлива музика.

Психокорекція засобами танцю базується на тому, що спонтанні рухи та жести були засобом людяської комунікації задовго до появи

мови. У танцювальній психокорекції немає стандартних танцювальних форм і для самовираженості можуть використовуватись всі форми: народний танок, вальс, рок, полька. Для збільшення ефекту намагаються зменшити м'язеву напругу та збільшити рухливість вихованців. Метою застосування цього засобу є встановлення рівноваги між тілом та розумом, спонтанними рухами та свідомістю, а також вироблення впевненості, що рух відтворює особистість. При проведенні експерименту дітям пропонувалось танцювати те, що вони бажать.

Психокорекція засобами гри мала наступний вигляд: дітям пропонувалось брати участь у випробуваннях на виконання різних ролей при відборі учасників святкового спектаклю. Ролі були як позитивного характеру, так і негативного. Психолог врахував побажання дітей, водночас намагаючись зацікавити їх до участі в грі. Персонажам, які повинні були виконувати діти, давались такі загальні назви, наприклад: Баба Яга, принцеса, Бармалей, лікар Ай-болить, Дюймовочка, Змії Горинич, Хлопчик-Цілюх. Діти вільно обирали ігрові дії, імпровізували за своїм бажанням. До гри і після її закінчення діти малювали свій настрій. Тривожність за графічною моделлю знизилась на 17%.

Психокорекція засобами вербалізації переживань здійснювалась як творча розповідь: діти вигадували невеличкі оповідання або казки, події яких відбувались навколо центрального персонажу страхів /Баба Яга, вогонь, темрява, тощо/. Висловлювалось побажання, щоб героєм розповіді була сама дитина, яка потрапила в скрутну ситуацію та вийшла з неї переможцем. Метод мав групову форму проведення, і дитина, окрім підтримки з боку дорослого,

отримувала емоційне співчуття від ровесників. Результати експерименту також виявилися позитивними. Порівнюючи психомалюнки дітей, виконані до і після психокорекції засобом вербалізації переживань, ми впевнилися в зниженні рівня тривожності у дітей в середньому на 15 - 20%.

Контрольний експеримент було здійснено як окремі заміри рівня тривожності до і після кожного методу психокорекції. Порівняльні результати представлені в ітоговій таблиці стор. 19 /.

З таблиці ми бачимо, що середній рівень тривожності знижується більш ефективно ніж високий. Це пов'язано, за даними спостережень з тим, що середній рівень діагностує ситуативну тривожність, а високий - як ситуативну, так і особистісну. Психокорекція має позитивний вплив саме на ситуативну тривожність дошкільників середнього та високого рівнів. Для зниження особистісної тривожності потрібно застосування психотерапії.

Психотерапія необхідна тоді, коли проблеми індивіда набувають загального розширеного характеру, який має відношення до всієї особистості в цілому. Психотерапевтична ситуація стосується всіх сфер життя людини, вимагає переведення її на інший рівень існування, тобто потребує радикальних змін як внутрішнього світу, так і зовнішніх обставин життя та діяльності. Серед психотерапевтичних методів стану тривожності у дітей центральне місце займає психотерапія сім'ї. Наше дослідження показало, що 35% всіх дітей з особистісною тривожністю стали такими за умов фрустрації їх потреб у любові, захисті, навчінні...

Проведене нами дослідження сімей дітей з високим рівнем

Кількісні показники зміни рівня тривожності дітей в результаті психокорекційної роботи.

Рівні тривожності	Групи	До корекції / в % /				Після корекції / в % /			
		Музика	Танок	Гра	Вербалізація	Музика	Танок	Гра	Вербалізація
Середній	Старше	21,4	32,2	42,5	25,6	15,2	14,7	25,6	5,8
	Підготовче	27,2	27,5	38,6	31,0	8,6	16,9	20,3	15,2
Високий	Старше	11,1	9,1	11,8	10,7	9,3	8,4	7,5	8,5
	Підготовче	15,3	12,2	15,6	8,5	13,4	10,6	12,0	7,1

тривожності дозволило зробити висновок, що психотерапія повинна набувати слідуючих напрямків: а/ створення здорового психологічного клімату в сім'ї; б/ психотерапія особистості дорослих членів родини; в/ підвищення культурного та інтелектуального рівня батьків, розширення їх знань з питань психології розвитку і виховання дитини; г/ виправлення сфери сімейного спілкування і усунення внутрішньосімейних конфліктів.

Результати досліджень дозволяють зробити такі висновки:

1. Як показали матеріали дослідження, тривожність являє собою складний, різноплановий психологічний стан, що включає в себе кількісні показники - інтенсивність процесу її протікання - низького, середнього та високого рівня; та якісні показники - які сторони внутрішнього життя дитини втягнуті в напруження, тобто, які потреби дитини фрустровані з боку соціального оточення; змістовні показники - які соціальні ситуації, відношення з оточуючими людьми деформує впливають на підростаючу особистість.

2. Розроблена у дисертації графічна модель психомалюнку апробована на валідність, має кількісні, якісні і змістовні ключі розрахунків і в наслідок чого може бути широко використана в роботі практичного психолога з метою профілактики і корекції напружених станів у дітей-пошкоджених.

3. Розробка змістовної характеристики психомалюнку на основі графічної моделі дозволяє диференціювати чинники, що викликають тривожність, виходячи з фрустрації актуальних потреб дитини а/ у безпеці; б/ у любові матері та батька; в/ у наочності з боку дорослих; г/ у необхідності бути саме дитиною; д/ потреби бути самим собою.

4. Виходячи з даних проведеного дослідження, можна стверджувати, що вже в старшому дошкільному віці тривожність дітей може набувати не тільки ситуативного, а й особистісного характеру. Ситуативна тривожність викликається небезпечною ситуацією, або пов'язана з індивідуальними властивостями дитини, наприклад, низьким порогом чутливості особи. Особистісна розглядається як диспропорція поведінки, яка не відповідає об'єктивній загрозі. Умовами переходу ситуативного стану тривожності на рівень особистісної є довготривала фрустрація основних потреб дитини, обумовлена соціальною ситуацією розвитку.

5. Розроблена в дисертації система роботи по психокорекції та профілактиці стану тривожності підтвердила свою ефективність за умов використання методів актуалізації творчого потенціалу психіки, що включає широкий спектр власної активності дитини в малюванні, грі, танцях, творчих вербалізаціях і пов'язана з інтенсивними переживаннями учасників.

6. Діагностика психомалюнків дітей, що мають особистісну тривожність високого рівня та вивчення сімейного середовища дозволило нам визначити основні напрямки психотерапії, що включають оздоровлення психологічного клімату сім'ї, оптимізацію сфери спілкування, усунення внутрисімейних конфліктів і, в разі потреби, психотерапію дорослих членів родини.

Подальше дослідження в межах даної проблеми ми вбачаємо у розробці та реалізації програми психотерапевтичної роботи з особистісною тривожністю дітей старшого дошкільного віку згідно сформульованих нами напрямків.

Основний зміст роботи відображено в таких публікаціях:

1. Графічна схема аналізу психомалюнків як засіб вивчення тривожності у дошкільників.- Київ, 1994.- 9 с.- Деп. в ДНТБ України, 08.09.94, № 1856.

2. Деякі особливості взаємозв'язку психічного і фізичного розвитку дитини // Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції "Павло Тичина - поет, педагог, громадянин", присвяченої 100-річчю від дня народження поета.- Умань, 1991.- С. 64 - 65.

3. Експериментальне дослідження тривожності у дітей.- Київ, 1994.- 10 с.- Деп. в ДНТБ України, 08.09.94, № 1857.

4. Психомалюнок як метод дослідження тривожності // Дошкільне виховання.- 1994.- № 10.- С. 4 - 5.

5. Ситуативна тривога і результативність навчальної діяльності молодших школярів // Практична психологія і розвиток таланту. Методичні рекомендації /Київський міхрегіональний інститут удосконалення вчителів/. Суми, 1992.- С. 192 - 194.

Ольховецкая Т.И. Тревожность у детей дошкольного возраста. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07. – возрастная и педагогическая психология, Украинский государственный педагогический университет им. М.П. Драгоманова, Киев, 1994.

Защищается 5 научных работ, которые содержат теоретическое исследование психолого-педагогической литературы по проблеме тревожности, а также результаты экспериментальных исследований. Установлено, что в обществе существует необходимость поиска более продуктивных методов изучения уровня тревожности у детей дошкольного возраста. Таким методом, как показало наше исследование, может быть психодиагностический комплекс графических тестов, объединенный под названием «Психорисунок». Благодаря применению психорисунка установлена тенденция повышения уровня тревожности с возрастом при неблагоприятных условиях жизни и воспитания, фрустрирующих насущные потребности ребенка в любви, безопасности, научении и самоидентификации.

Осуществлено внедрение результатов исследования в практику работы психолога дошкольного учреждения, а также при подготовке студентов педвузов.

T.I.Olkhovetskaya. Alarm of children under school age. Thesis (dissertation) for receipt the academic degree of bachelor of psychological science on the speciality 19.00.07 – children's and pedagogical psychology, Ukrainian State pedagogical university nameg after M.P. Dragomanov, Kiev, 1994.

5 scientific works are defending, which containg theoretical investigation of psychologic-pedagogical literature on the problem of alarm, and also results of experimental investigation.

It is determined, there is the necessity of the search of more productive methods to study the alarm level of children under school age in the society. Such method, as our investigation has testified, maj be psjchodiagnostical complex of draphic tests, united under the title of psjchoicture, the tendencj of increasing of the alarm level with the age was detminded in unfavourable conditions of life and up-bringing, which are frustrating child's pressing needs in love, safetj, teaching and selfidentification.

Application of the results of investigation to the practical work of psjchologists oj pre-school institutions, and also to the training of students of higher educational institutions has been realized.

Ключові слова: психомалюнок, тривожність, рівень і чинники тривожності.